

BEKE GYÖRGY

UKRÁN KALAND

Isonzó, Piave: szuronyroham, lövészárk-harc, menekülés, sebesülés, halál. Elemista koromban a földrajzot és a történelmet nem könyvekből tanultam előbb, hanem hadviselt székely férfiak elbeszéléseiből az uzoni szövetségi boltban, az esténkénti „csevegéseken”. Sötétedés után, miután a gazdák ellátták teendőiket az istálló körül, tízen-tizenöten, néha többen is az üzlet sarkában poharazgattak, módjával, és meséltek kedvükre, élményeik szerint. Volt Uzonban vagy hat vegyeskereskedés, ha nem hét, magánbolt mindegyik, az emberek benyitottak, vásároltak és indultak haza. A szövetségben vásárlás után a férfiak a beszélgető csoporthoz csatlakoztak. Nők persze soha. A szövetséget az ő boltjuk volt, részvényesek benne, ritkán még osztalékot is kaptak.

Édesapám „hivatalosan” csatlakozott a beszélgetőkhöz, mióta állami állásából elbocsátották, mert nem volt hajlandó áttérni a görögkeleti hitre, a szövetségben könyvelt, ez lett a kenyérkeresete. A „csevegő csoport” egyféle menedék, ahol felelevenedtek az első világháború eseményei és így időben, képzeletükben visszaszálltak „a magyar világba”, Trianon előttre.

Ha édesapám után mentem vacsora előtt, megengedte, hogy mögéje állva hallgassam a háborús történeteket. Örökre emlékezetembe vésődtek folyók, az Isonzó, ettől keletre a hírhedt fennsík, Doberdó, a hídfő, Görz, átkozott csaták színtere, az olasz győzelem, majd a „mieink” ellentámadása, amely egészen a Piave folyóig űzte a taliánokat... Volt olyan mesélő, aki „az orosz fronton” szolgált két egész esztendő, kétszer sebesült, fogásba esett és a fél világot, Távol-Keletet, Japánt, Indiát, Szuézt megjárva sikerült hazavergődnie. Izgalmas ázsiai kalandokat vártam, de hosszú utazásáról alig mesélt, annál többet Lemberg környékéről, az „ukrán világról”, személyes kapcsolatáról az ukrán gazdákkal, tanítókkal, még a nyelvet is megtanulta valamennyire.

Akadtak a mesélők között fiatalabbak, akik nem jártak az első világháború frontjain, ők már „a román világban” katonáskodtak, vagyis román laktanyákban, román parancsszó alatt. Egyiket sem hallottam, hogy emlegette román katonaelményeit: mintha az a két esztendő vagy éppen három nem is létezett volna, kirekesztette az emlékezetéből...

Majd a második világháború tovamonulása után nem folytatódott a szövetkezeti emlékidézés. Hamarosan a szövetkezet sem folytatódott tovább. Pedig most hallhattunk volna igazán izgalmas, szinte már hihetetlen történeteket életveszélyes kalandokról, a keleti arcvonal és az arcvonal mögötti megszállt területek viszonyairól, lázadásokról, megtorlásokról, foglysorsokról.

Egy ilyen rendhagyó katonatörténetet elevenített fel előttem Marosvásárhely alighanem legérdekesebb honvédtisztje, majd a szovjet uralom ellen harcoló ukrán lázadók bajtársa.

Kilyén Károly, a titokzatos...

Katonakönyvében „gyanús” bejegyzés, román nyelven: USSR, vagyis Szovjetunió, 28.03.45 – 03.01.54.

Az első dátum egyáltalán nem rendhagyó. 1945 elején magyar férfiak százazrei kerültek szovjet fogolytáborokba. Csakhogy az 1947-ben aláírt párizsi békeszerződés értelmében a hadifoglyokat haza kellett engedni. Ennek ellenére Adenauer nyugatnémet kancellár még 1954-ben is a Szovjetunióban visszatartott német foglyok sorsáról tárgyalt moszkvai vezetőkkel. Ezek a foglyok – szovjet megítélés szerint – háborús bűnöket követek el, törvényt büntetésük idejét töltötték.

Kilyén Károlyról soha nem tárgyalt magyar vezető, noha zászlósként harcolt és esett fogságba, sem román vezető, bár a békeszerződés értelmében Erdély lakosaként, Románia állampolgára lett megint. Őt és magyar társait elintézték azzal, hogy háborús bűnösök, pusztuljanak ott, ahol vannak, haza se kerüljenek soha, csak bajt okoznának a demokráciának! Pedig Kilyén Károly honvéd zászlósnak és négy társának írásos bizonyítványa volt arról, hogy nem követek el semmilyen háborús bűntettet. Előzőleg a világ legalaposabb és legfurcsább „káderezését” állták ki. Az ukrán partizánok parancsnoka lefényképeztette őket, és azt mondta nekik:

„Ezt a képet szétküldjük minden ukrán faluba, ahol a magyar hadsereg a háborúban megfordult. Ha valaki felismeri, hogy kegyetlenkedtetek a mieinkkel, jaj nektek. Ha nem, akkor megvédelmezünk, magunk közé fogadunk.”

Miféle partizánok, mikor a szovjet hadsereg már Berlin felé közeledett? Nappal az erdőben vagy a pincékben rejtőzködtek, éjszaka ők lettek az urak Galíciában, Kárpátalján, egész Nyugat-Ukrajnában. Kilyén Károly azt tapasztalta, hogy a helyi hatóságok is velük tartanak. Nappal szovjet hatalmi szervek, éjszaka élelemmel, ruhával, felvilágosításokkal látják el a Sztálin-ellenes felkelőket.

Két hónapba telt Kilyén Károlyék „ellenőrzése”. Akkor az ukrán táborba megérkezett az igazolás, hogy a fényképeken látható magyar katonák nem követtek el semmilyen bűnt az ukrán lakosság ellen.

„Most megkérdezzük: közénk akartok-e állni?”

Kilyén Károly bólintott. Más választása nem is nagyon volt. Két hónapos bujkálása, együtt a „partizánokkal”, meggyőzte arról, hogy ezek az emberek nem körözött bűnözők, nem is katonaszökevények. Úgy mondták ők, hogy az ukrán szabadságért harcolnak, és rajtuk kívül kinek volna joga eldönteni azt, hogy mi is az ukrán szabadság? A csapatparancsnok, aki a magyar zászlóst és társait befogadta, jó kiállású, zömök, ötven körüli férfi, fekete bajusszal, mosolygós arccal. Jól beszélt németül és franciául. Mi lehetett a foglalkozása? Nem kérdezték. Űgyse mondta volna meg. Felkelésüket úgy emlegették, mint egy elkerülhetetlen sorsfordulatot, amely elől nem térhettek ki.

Drámai epizód döbbsentette rá a magyar bujkálókat, hogy mi gyűjtotta fel az ukrán indulatokat. Még a partizánokkal való találkozásuk előtt, menekülés közben betévedtek egy jókora gazdaudvarba, ahol egy nagyon öreg ukrán parasztot pillantottak meg. Az egyik bujkáló magyar katona, Janocskó Pál felvidéki volt, az édesanyja magyar, az édesapja szlovák, és így az ukrán paraszttal értekezni tudott. Az öreg megmondta a nevét s hogy 96 éves. Behívta a magyarokat a házába, tejet tett az asztalra, hagymát és hajdinakását. Egyebe nincs, szabadkozott. Lassan ébredt meg benne a bizalom. Elmondta, hogy elvették a földjeit, a falujukból elhurcolták a tanítót, a papot, minden értelmiségit és jobb gazdát. A két háború között lengyel uralom alatt éltek, felszabadítóikat várták volna az oroszokban.

– Az emberek hangulata úgy fordult meg, mint a szél szokott ezen a hatalmas pusztaságon, váratlanul, ijesztően.

Mindenki önként állt be a titkos csapatba, mesélte az öreg. A gyermekek is. Ők lettek a „megfigyelők”. Fent tanyáznak a fák tetején, s ha szovjet katonaság közeledik, elkiáltják magukat: „Jönnek a maszkálok!” A szovjet katonák között bizonyosan vannak ukránok is, ukránok lőnek ukránokra, és nem biztos, hogy aki szovjet egyenruhában a partizánokra lő, az ellenségének is tartja őket.

– Őt fiamat lőtték le a maszkálok. A legkisebbet két hete itt, az udvaromon.

Ezt a meggyötört ukrán parasztot látta maga előtt Kilyén Károly, mikor a partizáncsapat parancsnoka megkérdezte hogy közékük akarnak-e állni? Újoncnak érezte magát, mint négy évvel előbb, mikor először öltötte magára a magyar honvédség egyenruháját.

Huszonhárom esztendő 1941 elején. Marosszéki kisgazda fia, négy gyermek közül sorban a második. Bátyja, Zsigmond három évvel idősebb, a családi akarat szerint ő veszi át a gazdálkodást, a húsz hold földet, ami tekintélyes birtok Székelyiklandon, a Maros és a Nyárad vízválasztóján. Az apai szándék és az unitárius felekezeti tanító tanácsa Károly útját a tanulás felé jelölte ki. De a húsz hold terméséből sem futotta volna tandíjra, bentlakásra. Különösen, hogy a következő két Kilyén-gyermek, Ilonka és Sándor is jelölt volt a továbbtanulásra. Egyikből tanítónő lett, másiból agrármérnök. Szerencsére álltak még az erdélyi felekezeti iskolák, köztük a négyszáz esztendős kolozsvári Unitárius Kollégium. Ösztöndíj várta a jó tanulókat. Kilyén Károly 1929-ben lett kolozsvári diák; ingyen tanult az érettségig, majd tovább is, unitárius teológusként.

Istenhívő volt, de valójában nem a papi pálya vonzotta, hanem a jogászkodás vagy a katonatiszti kardbojt. Az ügyvédség azonban bizonytalan egzisztencia a magyar kisebbségi életben. Katonatiszt akkor csak román uniformisban lehetett volna. Akadtak erdélyi magyar fiatalok, akik megkísértették ezt az utat. A harmincas években kerültek igazán választás elé: vagy ide vagy oda. Néhányan kiléptek a román hadseregből. Volt, aki öngyilkosságba menekült a dilemma elől. Mások – ezek voltak kevesebben – nevet is változtatnak, lelkileg is románokká lettek. 1945 tavaszán a Brassó megyei Földváron, amelynek táborába ártatlan székelyek, magyarok ezreit hurcolták a román csendőrök, a haláltábor parancsnokát, egy ezredest Kecskésnek hívták, illetve akkor már Checicheenek, nem akart megszólalni magyarul, de titokban segíteni próbált a halálra szánt, szerencsétlen magyar foglyokon.

Kilyén Károly negyedéves teológus korában beállított a kolozsvári teológia dékánjához, a későbbi unitárius püspökhöz, Kiss Elekhez:

- Dékán úr, elhatároztam, hogy katonai pályára akarok állni.
- Megbolondult? Egyik legjobb tanítványom? Katonatiszt?
- Honvédtiszt! – javította ki a dékánt a teológus.
- Hiszen háború van a világban...
- Nem maguk tanítottak magyarságra ebben a kollégiumban, professzor úr?

Olyan volt ez a kollégium Kolozsvár szívében, mint egy vár; négyszögben épületek fogják körül az udvart, hátul vaskapu, elől a főbejárat tölgyfa és vas. A bukaresti hatalom a két háború között kitiltotta a tanrendből a magyar történelmet, de Márkos Albert tanár úr latin és magyar órán, a latin nyelvű okiratokról magyarázva, áttért a *Halotti beszédre*, latin szövegekbe ékelt magyar szavakra, és máris elérkeztek a magyar történelem rég elzúgott századaiba. Ferenczi Sándor természetrajz szakos, aki büszke volt arra,

hogy Szent-Györgyi Albertnél doktorált Szegeden, szigorúan megkövetelte a tananyagot, de az osztályzatba beleszámította azt is, hogy a diák tudja a magyar királyok sorát, az Árpád-háziaktól Nagy Lajosig. Both Lajos, a későbbi kolozsvári üzemorvos egyetlen történelmi dátumot sem vétett el – természetrajz órákon. A földrajz tanárának már könnyebb dolga volt, Európa hegy- és víz-rajzából mégsem lehetett kihagyni Magyarországot...

Ezek a lelkébe ivódott magyarság-élmények vezették Kilyén Károlyt a honvédtisztek közé, a bécsi döntés, Észak-Erdély hazatérése után. Egy másik teológus is csatlakozott hozzá, Zsigmond Ferenc, aki majd az Ararát tövében éli meg a szovjet fogságot.

A két teológus kérést küldött a Ludovika Akadémiára. A postán egy nagyon kedves hölgy megkérdezte tőlük, hogy aztán van-e elegendő protekciójuk? Mert kell az nagyon. Az ő fia is a Ludovikára készül. El is igazította a fiatal teológusokat a protekció felé, aki nem volt más, mint Nagybaconi Nagy Vilmos tábornok. A kolozsvári hadosztály parancsnoka, a Majális utcában.

A tábornok úgy meglepődött a két fiatalember látogatásán, hogy a feleségét is behívta az irodájába. Kávével kínálta a teológusokat.

– Ezek a gyermekek protekciót akarnak tőlem – nevetett a zömök, erélyes, de közvetlen tábornok. Ugye, hogy melléjük kell állnom? Hiszen én is „protekcióval” kerültem volt a tisztis iskolába...

Nem egy tábornok vagy más, fennforgó hatalmasság volt a Nagybaconi Nagy Vilmos „protekciója”, hanem az egész székelység. Ez a magyar tömb a 20. század első felében lélekszámánál jóval nagyobb arányban volt jelen a magyar tábornoki karban. A székelyek büszkén emlegették Dálnoki Miklós Bélát; Horthy kormányzó katonai irodájának főnöke, később az első magyar hadsereg parancsnoka, aki 1944 decemberétől az ideiglenes magyar nemzeti kormány miniszterelnöke. Dálnoki Veress Lajos tábornok a kolozsvári, kilencedik honvéd hadtest parancsnoka, aki a hadműveletek idején megmentette Kolozsvárt a szétrombolástól. Emlegették a székelyek Nagybaconi Nagy Vilmost, Parajd szülöttét, az Erdőszentgyörgyről származó Kiss János tábornokot, aki akkor már nyugalmazott. Miklós Béla korfordulón miniszterelnök, és még ha tényleges hatalma alá is volt rendelve a koalíciós idők pártviszonyainak és pártviszályainak, kormánya az állami lét folytonosságát jelentette, ami nemcsak Moszkva számára volt fontos, de a magyar nemzetnek is. Veress Lajos szelíden lázadó székely tábornok, akit bebörtönöztet Szálasi is, Rákosi is. Nagybaconi Nagy Vilmosról tisztelettel emlékezik minden magyar, mert embertelen

időkben bizonyult emberséges honvédelmi miniszternek, aki munkaszolgálatos zsidók és frontszolgálatos honvédek sorsán segített, amennyire tőle függött. Kiss János tábornok – utólag altábornagy – 1944 őszén a Nemzeti Felkelés Felszabadítási Bizottságának katonai vezérkarát vezette, a budapesti fegyveres felkelést készítette elő. A nyilasok elfogják és kivégzik. Árulásoktól terhes korszakban a székely tábornokok a hűség tisztjei.

Hajdani vitéz székely határőrök utódai. Örökösei olyan szempontból is határőrző elődeiknek, hogy a székely határőrség felszámolásakor a terület vagyonának egy részéből Székely Tanalapot létesítettek, amelyet a katonaiskolákban tanuló székely fiatalok anyagi támogatására rendeltek. Ez tette lehetővé nagyszámú székely fiatal tanulását a katonai középiskolákban és a budapesti Ludovika Akadémián...

Kilyén Károly önkéntesi évei után, zászlósi rangban, 1943-tól ludovikás. 1944 áprilisában a székelyudvarhelyi 57-es gyalogezred keretében a Kárpátok előterébe, Kolomeába irányítják. Egy aknavető szakasz parancsnoka. Júniusban átveszi a nehézfegyver-század parancsnokságát a súlyosan sebesült Jánosi Árpád főhadnagytól. Egysége hol védekező harcot vív, hol pihenőben. Mikor az oroszok elfoglalják az 1005 méter magas Makovica-csúcsot, ahonnan be lehet lőni a Tatárhágóig, támadásra indulnak.

„Négy napig ostromoltuk a csúcsot – emlékezik. – Kopasz hegyoldalnak kellett nekivágnunk. Fedezék sehol, csak fegyvereink tüze. Fentről söpörtek a szovjet sortűzek. A zászlóaljunk egy harmada elesett. Magam akkor vettem részt először szuronyrohamban. Máig sem felejttem, hogy fent, a csúcson, mikor már meghódítottuk, tizenhét orosz katona a végső-kig ellenállt, egyik sem adta meg magát.”

Szeptember 9-ig „csendesebb” helyre irányították a zászlóaljat. Aztán parancs érkezett a Kárpátokon át való visszavonulásra. Románia 1944. augusztus 23-án átállt, az oroszok akadály nélkül kelhettek át a Déli-Kárpátok szorosain, elvághatták volna a magyar összeköttetéseket... Szatmárnémeti, az Ilva völgye, Dornavátra, majd vissza Szatmárra. Ide-oda vezényelték őket Észak-Erdélyben. Szatmárnémetiben már égett a vasútállomás. Gyalogosan tovább a Fehérgyarmat, Mátészalka útvonalon...

Kilyén zászlós az első magyar hadsereg tisztje. A hadsereg parancsnoka Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, vezérkari főnöke Kéri Kálmán ezredes... 1944. október 15-én elhangzik Horthy Miklós kormányzó hadparancsa a fegyverszünetről. Huszton, az első magyar hadsereg főhadiszállásán a magyar történelem menete fordulhatott volna meg.

Magyar történészek, politikusok szinte az eseményekkel egy időben kezdték el a vitát arról, hogy sikerülhetett volna-e a magyar kiugrás október 15-én? Ha Horthy kormányzó az első hadsereg védelme alá helyezi magát a Kárpátokban? A német hűségen nevelkedett tisztikar követte volna-e? És vajon az oroszok szövetségeseként fogadják Horthy személyes megjelenését a keleti arcvonalon, vagy azon nyomban foglyul ejtik? Ezek a bizalmatlanok Bethlen István gróf példáját emlegették. Még a későbbi kommunista kulturális diktátor, Révai József is azon nyomban megszólalt – talán Moszkvában írt tanulmánnyal –, s ebben egyértelműen azt állította, hogy Horthynak Husztra kellett volna mennie, az első honvédsereghez, amely „Dálnoki Mikós Béla vezérezredes parancsnoksága alatt egy emberként követte volna.”

Kilyén Károly ott volt Huszton, zászlósként a legénység és az alacsonyabb rangú tisztek, a tartalékosok lélekközelében élt, „alulnézetből” ismerte a sereg hangulatát.

– Az első hadsereg katonái követték volna-e a kormányzót?

– Feltétlenül.

Mintha a történelem mélységei visszhangoznának...

Kilyén Károly katonai sorsa ezután csak a folytonos menekülés. Egysége Tiszalöknél kel át a folyón. Átvonulnak a muhi pusztán, megverten, csüggedten, mint 703 évvel előbb IV. Béla királyunk maradék serege... Mezőkövesd előtt állást foglalnak a vasúti töltés mentén, de ezt hamarosan feladják. Az orosz nyomás óriási... Kilyén zászlóst Egerbe szólítja a parancs... Pozsonymás, kiképzőtábor a Kis-Kárpátokban, német irányítással... 1945 januárjában Dunaszerdahelyen tartalékosokat képez ki... Március elején újra kivezénylik a frontra, amely akkor Érsekújvár és a Garam között húzódik. Kilyén Károly itt egy lovasszázd parancsnoka...

Március 28-án esik orosz fogságba, Köbölkút községnél.

Egyéni sorsa együtt fut százazrekével. Gyaloglás Ipolyságon, Balassagyarmaton, Hatvanon át Jászberényig, ahol az oroszok óriási gyűjtőtábor alakítottak ki. Tovább, gyalogosan Máramarosszigetig, egy még nagyobb táborig. Itt érte meg a háború utolsó napját, a tiszti barakkban.

Csakhogy számára ez még nem a háború vége. Az csak kilenc év múlva következik el.

A szigeti táborban egyetlen gondolata a szökés. Fiatal, cselekvő ember, úgy érzi, sikerülnie kell a tervének. Alagút ásásába kezdenek az országút

alatt, át a túloldali rozsföldekre. Heteken át ástak, minden éjszaka. Talán el is érték az országút túlsó oldalát, mikor váratlanul bevagonírozták őket. A fogásban orosz szabály volt: grammra étkezni, normára dolgozni, ötösével sorakozni, kétezresével ki Ázsiába. Előbb a német tiszteket kergették fel a vasúti kocsikba. A kétezer főből hiányzott 160. Gyerünk a magyarokkal!

A fogolyvonaton tovább kísértette a szökés terve. Egy-egy vagonban 40 priccs, emeletesen, az ajtó kívülről lezárva, a kicsinyke ablakok belécezve, szögesdrót-hálóval beborítva, a biztonság okából még egy vasrúd is rajtuk. Nagyobb állomásokon megállt a vonat, olyankor kinyílt az ajtó, hogy leszedjék a halottakat és megszámlálják az élőket. A kocsik egyik feléből a másikba kellett áthaladniuk, közben az őrkök jókat húztak a hátukra.

Kilyén Károlyt négy tisztársa segítette a szökésben. Úgy vélték, hogy ha az ablakot kifeszítik és átpréselik magukat rajta, talán életben maradnak. Ha ugyan ugrás közben nem csapódnak neki valamelyik pályaszéli telefonoszlopnak, hídkorlátnak, és a kutyák sem találják meg őket. A szerelvény két utolsó kocsijában az őrkök utaztak, egy harmadik vagonban rendőrök... Jobb a gyors halál, mint elsenyedni ezen a halálvonaton...

Negyedik éjszaka Kilyén Károly lábával kifeszítette a vasrudat, széttörte a léceket, letépte a szögesdrótot, és elsőnek ugrott... Mind a négyen utána. Kint pokoli vihar, a vagon végében az ór a kuckójába húzódott be az eső elől... Mind az öt szökevény megsebesült. Egyikük a fején sérült meg, elájult, hárman a hátukra vették, magukkal hurcolták. Szerencsájukra egy hasig érő tócsán kellett átvergődniük, a vízben a kutyák elveszítik a szagukat...

Sorsuk inentől nem követte tovább a százezrekét.

Később megtudták, hogy Brodi város közelében ugrottak ki, Lembergől észak-keletre.

Reggel, az erdő szélén legelésző csordára akadtak. Gyermekek őrizték. Riadtan húzódtak vissza. Elindultak délnyugatnak. Ruhájuk csuromvizes, éhség gyötörte őket. A következő falu szélén temető. Frissen megásott sírgödör. Éppen elérték benne öten. A nap delelőn járt, melegen tűzött. Levettették ruháikat, szárították, bóbiskoltak. Arra riadtak, hogy hozzák a halottat. Bemenedültek az erdőbe. Az ukrán falusiak – látták őket – csodálkoztak, hogy ki bolygathatta meg a sírgödört? Kutyák? Akkor azok hogyan jutottak ki belőle?

Nem sokáig bírták az éhséget. Inkább fogják el őket. Kitaláltak egy mesét: hazafelé szállították őket a fogolytáborból, mert betegek, az egyik vasútállomáson leszálltak vízért, lemaradtak a vonatról. Janocskó Pál lett a

tolmács. Kilyén Károly volt a bátorság, a másik háromnak csak követnie kellett őket. A faluban ukránok éltek, nem nagyon kérdezősködtek. Tejet hoztak nekik, főtt burgonyát és hajdinakását. Akadt egy öreg ukrán, aki Galíciából került ide, fiatalon szolgált volt Ferenc József alatt, rokonszenvezett a magyarokkal. Így oktatta ki a szőkevényeket:

„Innen olyan száz kilométer Tarnopol. Arrafelé menjete. Ha újra megéheztek, az emberek azon a vidéken sem hagynak elpusztulni.”

Így tévedtek be annak a 96 éves ukránnak a portájára, akinek öt fiát végezték ki a szovjetek, lázadás miatt. Az ő házában pihentek éppen, amikor két fegyveres belökte az ajtót:

– Ruki uverk!

Vagyis: kezeket fel! A magyarok, mind az öten, az öregre néztek: elárulta volna őket? A két fegyveres a tábori csendőrség egyenruháját viselte. Utánuk vagy ötvenen tódultak be a házba, mozdulni sem lehetett tőlük. Janocskó belekezdett a mesébe, hogy vitték őket hazafelé, leszálltak a vonatról vizet inni, lemaradtak...

– Most mondjátok meg az igazat! – kiáltott rájuk a fegyveresek parancsnoka; zömök, fekete bajszos.

Elmondtak mindent őszintén. A parancsnok ekkor szólította elő a fényképészt. A képeket szétküldték az ukrán falvakba.

– Nem kínálsz meg valamivel, bátyó? – fordult a parancsnok a házigazdához. Hajdinakása, tej lett a vacsora. A fegyvereseknél akadt néhány üveg vodka. Levetették a KGB-zubbonyt, alatta magyar nadrág, német zubbony, másikon fordítva, a legnagyobb változatosságban.

– Ti is ruhát cseréltek – mondta erélyesen a parancsnok. Ukrán mundérok kerültek elő. A felkelők vodkázás közben halkán dúdolgatták:

– Mi ukrájinszki partizáni...

Kilyén Károlyék hosszú hónapokon át együtt énekelték a különös katonákkal, hogy „Mi, ukrán partizánok”... Valójában fel sem tudták mérni a helyzetüket. Megtörtént, hogy három napon és három éjszakán át rejtőzködtek a galíciai Kálnejben, egy öreg házaspár kemencéjében... Sumlány faluban tyúkketrecekben töltöttek hat teljes napot. A házigazda egyetlen egyszer tudott beadni nekik főtt burgonyát... A pajták résein át látták, amint a szovjet katonák méteres hosszúságú vasrudakkal döfködtek a szénakazalt, majd a pajtákat. Bármelyiküket eltalálhatták volna. A tyúkok örült rikácsolására hagyták abba az „ostromot”.

Ha elfogtak egy ukrán partizánt, azon nyomban végeztek vele. Ott, helyben. Mint az öreg ukrán legkisebb fiával. Igaz, hogy az ukránok se sokat teke-tóriáztak. Látták, amint felakasztottak egy tanítónőt, másik helyen a falusi előljárót, afféle községi bírót. Kurta volt az ítélet: „Így járnak az árulók!”

Az ukrán mundérba bújt magyarok megtanulták az ukránok harci mód-szereit. Zöld ágakkal borították be az utat, a lovasok ezen a „szőnyegen” haladtak, nyomukat nem lehetett követni. Ha gyalogosan vonultak, hátrafelé lépkedtek. A magyarokat néhány hétre „gyári munkára” osztották be. Ez a „gyár” az erdő mélyén működött, szarvasmarhákat és sertéseket vágtak, hú-sukat megsütötték, beásták a földbe. Ez volt a partizánok „konzervgyára”.

Szeptember 12-én, 1945-ben, átúszták a Dnyesztert, valahol a forrásvi-déken. Megközelítették a Keleti-Kárpátokat. Egy Lukva nevű parányi tele-pülésre kerültek, vagy tizenkét házból állott összesen. Három ukrán felkelő tiszt fogadta őket. Tanyájuk a közeli erdő lett. Megint erdő! Itt „magyar erősítést” kaptak, egy Kovács János nevű, lemaradt honvéd személyében. Története példázat lehetne arra, hogy mikor az ember az életét védelmezi, akkor már nem is az értelme, hanem az ösztönei vezérlik. Kovács János szemaforkezelő és finom műszerész volt a MÁV-nál, Hatvanban. A 14. egri gyalogezred katonájaként harcolt Kolomeánál, egy jó esztendővel azelőtt. Ezredét szétverték. Visszavonuláskor elrejtőzött az egyik búzaföldön. Buj-kált Lukváig. A kicsiny ukrán tanyabokorban senki nem árulta el a szovje-teknek. Fiatal ukrán özvegyasszony fogadta be a házába. A férj elesett, talán éppen magyar golyótól. Kovács János alig tudott valamicskét ukránul. Egy idevetődött szovjet járőr elkezdte vallatni. Csak integetett. „Majd megszólalsz”, mondták a szovjet katonák, és kötelelet hurkoltak a nyakára. Kovács János erre tapsolni kezdett. „Ez csakugyan hülye!” Levették nyakáról a köte-let, majd a járőr parancsnoka géppisztolyt nyomott a kezébe. Persze, tölté-nyek nélkül. Kovács János furulyázni akart a lyukacsos csövön. „Muzsikus. Elárulta magát”. Szereztek egy gramofont, vajon meghallja-e a zenét? Ko-vács János táncolni kezdett, de nem a zene ütemére, hanem ide-oda tipegve, mint egy liba. Bekísérték Stanislaw városába, a kórházba. Az orvos a felke-lőkkel tartott. Kovács János hamarosan visszatérhetett Lukvába, pecsétetes or-vosi igazolással, hogy „született süket-néma és pszichopata”.

– Te aztán jól tudsz színészkedni, János – mondták nevetve az ukrán mundéros magyarok.

– Mikor színészkedtem?

– Ne akarj minket is bolonddá tenni!

Valóban nem emlékezett semmire. Rejtekezésének tizennégy hónapja alatt annyira „beleszokott” a süketnémaságba, hogy egy ideig magyarul is alig lehetett értekezni vele. Az ukrán partizánok becsülték a szorgalmáért. Az erdei szálláson ő javította a fegyvereket. Jó műszerésznek bizonyult.

Október elején a zászlóalj-parancsnok felsorakoztatta a hat magyart, megköszönte nekik mindazt, amit a független Ukrajnáért tettek, és kijelentette, hogy most „leszerelik” őket. Nehéz tél jön, a felkelők nagy veszteségeket szenvedtek, jobb, ha az idegenek most hazatérnek.

„Otthon is a barátaink maradhattok, ha beszéltek rólunk, ha pártoljátok az ukrán szabadság ügyét.”

Kaptak útravalóul fejenként tíz kézigránátot, egy magyar katonai térképet Kárpátaljáról s pénzt, négyféle valutában, amerikai dollárban, román lejben, magyar pengőben és cseh koronában. Az ukrán partizánok elkísérték őket a Tarac-hágóig, amely 1600 méter magasan emelkedik a Tiszába siető Tarac-patak fölött. A „suhogó hegyi patak” – Kilyén Károly nevezte így – Técsőre vezette volna őket, a román határra. Megpihentek Németmokrán és Oroszmokrán. Ez utóbbi helységben, Ruszkája Mokrában jómódú házba tévedtek be. Az asztalon fehér kenyér. Talán egy esztendő óta nem láttak efféléit. Később derült ki, hogy miből volt pénze rá a ház asszonyának. Alig tértek nyugovóra, KGB-sek törtek rájuk, kutyákkal. Az asszony összejátszott velük.

Helyben megkezdődött a kihallgatás.

– Mít tudtok a banditák főnökéről, Banderáról?

Jóformán nem is tudták, hogy az ukrán felkelők vezérét Sztepán Banderának hívják. Még kevésbé ismerték az Ukrán Felkelő Hadsereg történetét, amelynek „őse”, az Ukrajna függetlenségét céljaul tűző Ukrán Nacionalisták Szervezete még 1929-ben alakult meg, Bécsben, Bandera és Andrij Melnyik vezetésével. A két ukrán politikai vezér a háború idején egy pillanatban egymás ellen fordult, majd kiegyeztek, és a szovjet hadsereggel vették fel a küzdelmet. Az ukrán felkelők harcosainak a létszáma 1944-ben elérte az 50 ezret. Az UPA – Ukrainiska Povsztanszka Armija – és a magyar megszálló erők között 1944 elejétől semlegességi megállapodás jött létre, sőt nyártól kezdve részleges együttműködés is. A szovjet győzelem után, a vörös hadsereg hátában tevékenykedő ukrán partizánokat csak az 1950-es évek elején sikerült teljes mértékben felszámolni. Bandera és Melnyik Nyugatra menekült a szovjetek elől, és már 1945-ben létrehozta az UPA politikai szárnyát, az Ukrán Radát Münchenben.

Mindezekről Kilyén Károlyék mit sem tudtak. Még a zászlóaljuk parancsnokát is csak a fedőnévről ismerték: Hmara, vagyis Felhő.

Ungvár börtöne. Szovjet hadbírótság. Az öt magyar mindent beismert.

– Nem volt mit tennünk – emlékezett vissza Kilyén Károly. – Egyik társunk bevallott mindent. Emlékszik, beszéltem arról a bajtársról, aki majdnem meghalt, mikor kiugrottunk a fogolyvonatból. Ő lett az árulónk.

– Éppen ő, akinek megmentették az életét?

– Gyengébb volt, nem bírta ki a vallatást.

– Nem érzek a hangjában gyűlöletet.

– Előbb nagyon haragudtam rá. Aztán később, miután már olvastam Szolzsenyicint, lélekben felmentettem. Ő írja, hogy ne ítél el testvér azt, aki ellened vallott, mert nem tudhatod, hogy milyen kínokat kellett kiállnia.

December 10-én, 1945-ben hirdettek ítéletet az ungvári szovjet hadbírótság. Árulójuk kivételével valamennyiüket halálra ítélték.

Kilyén Károly a zárkában kapcájával megpróbálta felakasztani magát. Elájult. Az őt megmentette az életnek.

Tíz nap múlva módosították az ítéletet: húsz évi kényszermunka. Kilyén Károly nem sejtette, hogy ez legalább húszszoros halál.

Lemberg gyűjtőtábor. Harkovi börtön. A foglyokat olyan vasúti kocsikban szállították, amelyeken semmiféle ablak nem volt, annál erősebb, dupla vasajtó. „Sztolipin-vagonoknak” nevezték, mivel ezekkel a kocsikkal hurcolták száműzetésbe az orosz demokratákat a kegyetlenül reakciós Sztolipin miniszterelnök idejében. Éppen 35 évvel azelőtt gyilkolták meg merénylők. Majd később, idehaza Kilyén Károly mindig elmosolyodott, ha a kötelező olvasmányokban a „Sztolipini reakcióról” olvasott.

Harkov börtöne úgy maradt meg emlékezetében, hogy ott nagyon sok kalműköt látott. Mi lehetett a bűnük? Lázadtak ők is, mint az ukránok?

1946. április 5-én ólmos kancsukákkal kergették a foglyokat vagy hét kilométeren át, a vagonokig. Az ilyen élménytől soha nem lehet elszakítani a pontos dátumot. Indult a fogolyvonat a Sarkvidékre. Kilyén Károly emlékezetéből kitörölhetetlen az állomások neve is: Moszkva, Kazány, Szverdlovszk, Omszk, Novoszibirszk, Krasznójárszk, Csita, Habarovszk, Vlagyivosztk... Május 8-án érkeztek meg a Csendes-óceán partjára. Bukta Nahodka, vagyis „talált hely”, illő név egy gyűjtőtáborra. Körös-körül víz mindenütt. Harmincötezer ember a szabad ég alatt. Leülni sem volt helyük, nemhogy lefeküdni a földre. Az örök időnként eleven halakat dobálták közéjük, egymás kezéből kapkodták ki. Élni kellett. Megmaradni.

Ösztöneik dolgoztak már csak, mint Kovács János hatvani vasutasban, mikor nyakában a kötéllel, tapsolt. Volt, aki azt gondolta, végső elkeseredésében: legalább „élvezze ki” azt a kevés időt, amennyije maradt. Táborbeli „élvezetekkel”. Balla Zsigmond dohányra cserélte a kenyéradagját, mikor már kaptak kenyeret. 1947 februárjában Kilyén Károly mellett halt éhen. Tiszaújlaki volt, fiatal feleséget és két gyermeket hagyott odahaza.

„Azért sem halok meg itt!” – adta ki magának a parancsot Kilyén Károly. Erre gondolt, mikor északra vitték, a kamcsatkai öbölbe. Sarkvidék. Ha 60 foknál nem volt hidegebb, dolgozniuk kellett. Minden kivonuláskor két-három fogoly megfagyott. A köpet jégdarabként ért földet. Kilyén Károly egy ízben pofont kapott az őrtől. Visszaütötte. A tábor börtönébe zárták – pokol a pokolban –, itt maffiózók közé került, akik könnyen gyilkoltak, a saját „törvényeik” szerint. Kilyén Károly megtanult közöttük szívbjajt szimulálni: ma is képes egy álló percig „visszatartani” a szívverését. Titok? „Szuggesztíó az egész” – feleli. Képes volt ritmuszavart kiprovokálni magában. Kórházba került, ott legalább nem lehetett megfagyni. Hónapokon át kínozták ritmuszavarral a szívét... A táborban „kíméletből” végcétakarításra rendelték ki. Ez is jobb volt a fagyhalálnál. De tüdő- és mellhártyagyulladásra kapott. Legalább kórházba került megint.

A kétségbeesés önvigasztalása...

Az egyik fogolycsapatban négyszázötvenen voltak. Tizenheten maradtak életben.

Egyetlen levelet írhatott haza. Kolimában kelt ez a levél, Szibériában, 1947. szeptember 24-én. Félig magyar, félig orosz nyelvű levél volt. Dr. Kiss Eleknek címezte, a volt teológiai dékánnak, aki mindenképpen el akarta tanácsolni a katonatiszti pályától. A levél most is megvan, küldője őrzi Marosvásárhelyen. Csupa derűs üzenet: jól megy a sora, csupán a honvágy kínozza. A dékán úr értesítette a szüleit Székelyiklandon, hogy Károly fiuk sokszor gondol rájuk. Nem is sokszor, hanem mindig, szakadatlanul. Lehet-e nagyobb szörnyűség annál, mint mennyországot hazudni a pokol fenekén? Ez a levél így is, ártatlanul, csupa megnyugtató hazugsággal, egy évet és három hónapot bolyongott Szibériától Kolozsvárig.

Fogoly-lélektan, hogy lassan büntudat támadt benne. Igazat adott az őreinek, azoknak, akik idehurcolták. Miért kellett szöknie? Miért kellett az ukrán partizánok közé állnia? De tehetett-e másként? Csak szabadulni akart a fogságból, hazatérni minél előbb. Ez a gyötrődés ébresztette emberi kicsinységére. Mert a történelemmel szemben az ember gyámoltalan, védte-

len. Különös találkozás törölte lelkéből az önvádat. A szibériai táborban egy magyar kommunistával ismerkedett meg, Kovács Károly volt a neve, Miskolc környékéről való volt. Odahaza részt vett a proletárdiktatúrában, aztán kiszökött a szovjetekhez. Itt hamarosan börtönbe zárták. Maga sem értette, miért ítélik el. Valamiféle „ideológiai elhajlást” emlegettek, de neki soha fogalma se volt az ideológiáról. Már alig beszélt az anyanyelvét. De azért vonzódott a táborbeli magyarokhoz. És bizalmas volt velük. Vagy neki már minden mindegy volt? Ezt hajtogatta: „Innen élve nem tér haza senki. Amíg Sztálin él, itt kell elpusztulnunk.”

Félkarú volt ez a Kovács Károly. Nem árulta el, hogy hol szerezte a csonkaságát. Otthon, a magyar vörös hadseregben? Vagy már itt, Szovjetországban? És mikor ábrándult ki ilyen végzetesen? Mitől? Már az ilyen hajdani bolsik is?

Sokszor eszébe jutott később Kilyén Károlynak, hogy vajon mi lett a miskolci félkarú munkással? Megérte-e Sztálin halálát?

Kilyén károly megérte. Arca sima maradt, macskaszeme játékos, alig őszül. Nem mutatja a hetvenhárom esztendő. Úgy tartotta, hogy a halál annyiszor próbálkozott vele, végül lemondott róla. Nagy kedvvel énekel most is. Véndiákok találkozóján ismertem meg. Magyar népdalok után belekezdett, hogy „Mi ukrájinszki partizáni...” Fújta daczból is. Vagy mert a nosztalgia még a halál retteneténél is erősebb lehet?

Hónapokkal Sztálin halála után hívták a tábor parancsnokságára. Három szovjet főtiszt kérdezgette, hogy mióta van itt, miért került ide. Iratai nem voltak. Minek bármiféle irat annak, aki nemsokára névtelen halott lesz úgylis!

Hosszú utazás hazafelé Erdélybe. Iași városánál adták át a román hatóságoknak. Még mindig fogolyként. Bukarest, a vácărești-i sáncbörtön. Újabb kihallgatások. Majd a parancs: „Soha senkinek nem mondhatja el, hogy mi történt magával! Megértette?”

Talán a káderlapjára sem vezették be a titkot. A marosvásárhelyi Minszki Lajos gyár alkalmazta. Levelezéssel elvégezte a jogi kart a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen. Jogtanácsos. Majd közgazdász, mivel megszerzi ezt a diplomát is. Ledoktorál. A káderesek soha nem faggatják szokatlanul hosszú hadifogságáról. Nekik sem volt szabad tudniuk az igazságot?